

VOYAGA YETMAGANLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

RASULBERDIYEV MASHRABJON XUSAN O'GLI

ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI AKADEMIYASI 219-GURUH KURSANTI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21289319>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqish sabablari, ularga ta'sir etuvchi ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik va axborot-kommunikatsion omillar tahlil qilingan. Tadqiqot davomida Xorazm viloyatida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari asosida voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining zamonaviy tendensiyalari o'rganildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, internet va ijtimoiy tarmoqlarning nazoratsiz ta'siri, oilaviy nazoratning sustligi, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishdagi kamchiliklar hamda huquqiy tarbiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi huquqbuzarliklarning asosiy omillaridan biri ekanligi aniqlandi. Maqolada voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishning zamonaviy mexanizmlari sifatida "Erta ogohlantirish tizimi", "Raqamli profilaktika platformasi", "Elektron profilaktik karta" hamda "Jamiyat xizmatidagi yosh" modeli taklif etilgan. Tadqiqot natijalari profilaktika faoliyatini takomillashtirish va voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Аннотация

В данной статье анализируются причины правонарушений среди несовершеннолетних, а также социальные, экономические, психологические и информационно-коммуникативные факторы, влияющие на их совершение. На основе результатов социологического исследования, проведённого в Хорезмской области, изучены современные тенденции подростковой делинквентности. Результаты исследования показали, что негативное влияние интернета и социальных сетей, недостаточный родительский контроль, неэффективная организация досуга молодёжи и недостаточный уровень правового воспитания являются одними из основных факторов правонарушений. В статье предложены современные механизмы профилактики, включая систему раннего предупреждения, цифровую профилактическую платформу, электронную профилактическую карту и модель «Молодёжь на службе обществу».

Abstract

This article analyzes the causes of juvenile delinquency and the social, economic, psychological, and information-related factors influencing unlawful behavior among minors. Based on the results of a sociological survey conducted in the Khorezm region, current trends in juvenile delinquency were examined. The findings reveal that the uncontrolled influence of the Internet and social networks, weak parental supervision, ineffective organization of leisure activities, and insufficient legal education are among the main contributing factors. The article proposes modern preventive mechanisms, including an Early Warning System, a Digital Prevention Platform, an Electronic Prevention Card, and the "Youth in Community Service" model. The results contribute to improving preventive activities and reducing offenses among minors.

KALIT SO'ZLAR

O'zbek tilida

Voyaga yetmaganlar, huquqbuzarliklar profilaktikasi, yoshlar jinoyatchiligi, huquqiy tarbiya, internet xavfsizligi, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli profilaktika, ota-onalar nazorati, maktab psixologi, mahalla, yoshlar siyosati, profilaktika mexanizmlari.

Рус тилида

Несовершеннолетние, профилактика правонарушений, подростковая преступность, правовое воспитание, интернет-безопасность, социальные сети, цифровая профилактика, родительский контроль, школьный психолог, молодёжная политика.

In English

Minors, juvenile delinquency prevention, youth crime, legal education, internet safety, social networks, digital prevention, parental supervision, school psychology, youth policy, prevention mechanisms.

KIRISH

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi bugungi kunda nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar, balki davlat va jamiyat oldida turgan eng muhim ijtimoiy-huquqiy vazifalardan biri hisoblanadi. Har qanday davlatning barqaror rivojlanishi, avvalo, yosh avlodning ma'naviy barkamolligi, huquqiy madaniyati va ijtimoiy faolligi bilan chambarchas bog'liq. Shu bois voyaga yetmaganlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularni turli salbiy ta'sirlardan asrash hamda huquqbuzarliklarning oldini olish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

So'nggi yillarda mamlakatimizda voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi yoshlar hayot tarziga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning yangi shakllari, xususan, kiberhuquqbuzarliklar, internet orqali sodir etiladigan noqonuniy harakatlar, virtual zo'ravonlik va salbiy axborot oqimlarining ta'siri bilan bog'liq holatlar yuzaga kelmoqda.

Mazkur holat voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishga nisbatan an'anaviy yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish va zamonaviy profilaktika mexanizmlarini ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Chunki bugungi kunda faqatgina nazorat va javobgarlik choralariga tayanish orqali ushbu muammoni hal etish mumkin emas. Zamonaviy profilaktika tizimi huquqbuzarlik sodir etilganidan keyingi ta'sir choralarini emas, balki uning kelib chiqishiga sabab bo'layotgan omillarni erta aniqlash va bartaraf etishga qaratilishi lozim.

Xorazm viloyatida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari ham mazkur masalaning dolzarbligini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida 1030 nafar respondent o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, respondentlarning 40,6 foizi internet va ijtimoiy tarmoqlarning nazoratsiz ta'sirini huquqbuzarliklarning asosiy omillaridan biri sifatida baholagan. Bundan tashqari, oilaviy nazoratning sustligi, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishdagi kamchiliklar, ta'lim-tarbiyadagi muammolar hamda huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yetarli darajada shakllanmaganligi voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar sodir etilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganligi aniqlangan.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, voyaga yetmaganlar huquqbuzarligini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarning aksariyatida huquqbuzarliklarning sabablari,

profilaktika subyektlarining faoliyati va tarbiyaviy ta'sir choralariga alohida e'tibor qaratilgan. Biroq zamonaviy raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, elektron monitoring tizimlari va xavfni prognozlash mexanizmlaridan foydalanish orqali voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olish masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Bu esa mazkur mavzuning ilmiy jihatdan dolzarbligini yanada oshiradi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilganligi bilan izohlanadi. Xususan, maqolada “Erta ogohlantirish tizimi”, “Elektron profilaktik karta”, “Raqamli profilaktika platformasi” hamda “Jamiyat xizmatidagi yosh” modeli kabi innovatsion yondashuvlar taklif etiladi. Mazkur mexanizmlar orqali huquqbuzarlikka moyilligi mavjud bo'lgan voyaga yetmaganlarni erta aniqlash, ular bilan individual ishlash hamda profilaktik ta'sir choralarining samaradorligini oshirish mumkin bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish, amaldagi profilaktika tizimini baholash hamda huquqbuzarliklarning oldini olishning zamonaviy va samarali mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti sifatida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bilan bog'liq ijtimoiy-huquqiy munosabatlar belgilangan bo'lsa, tadqiqot predmetini voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining sabab va sharoitlari, profilaktika subyektlari faoliyati hamda zamonaviy profilaktika mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tashkil etadi.

Mazkur tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish, profilaktika subyektlari faoliyatining samaradorligini oshirish, huquqiy tarbiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish hamda yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, maqolada ilgari surilgan ilmiy xulosalar va amaliy takliflar ushbu sohada olib borilayotgan islohotlarni yanada takomillashtirish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi kriminologiya, huquqbuzarliklar profilaktikasi, pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarining muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarning sabab va sharoitlarini aniqlash, ularning oldini olishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish hamda yoshlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash masalalariga bag'ishlangan. O'zbekistonlik olimlarning ilmiy qarashlari ushbu muammoni milliy qadriyatlar, huquqiy tizim va ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda chuqur o'rganish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi institut rahbari va yirik huquqshunos olim **M.X. Rustamboyev** jinoyatchilikka qarshi kurashning asosiy yo'nalishi profilaktika bo'lishi kerakligini ta'kidlab, jinoyatchilikning oldini olishda uning sabab va sharoitlarini bartaraf etish ustuvor vazifa ekanligini qayd etadi. Olimning fikricha, “Jinoyatchilikka qarshi kurashishning eng samarali yo'li jinoyat sodir etilgandan keyingi jazolash emas, balki uni keltirib chiqaruvchi omillarni oldindan aniqlash va bartaraf etishdan iboratdir”¹.

Mazkur fikr bugungi kunda voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimi uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Chunki amaliyotda ko'plab profilaktik tadbirlar

¹ Rustamboyev M.X. <https://scholar.google.com> (qidiruv orqali)

huquqbuzarlik sodir etilgandan keyin amalga oshiriladi. Muallifning fikricha, zamonaviy sharoitda Rustamboyev tomonidan ilgari surilgan profilaktik yondashuvni yangi bosqichga olib chiqish zarur. Bunda nafaqat sabablarni aniqlash, balki sun'iy intellekt, raqamli monitoring va elektron kuzatuv tizimlari orqali huquqbuzarlik xavfini oldindan prognoz qilish mexanizmlarini joriy etish lozim.

Kriminolog olimi **Q.R. Abdurasulova** voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini tadqiq etar ekan, uning shakllanishida oilaning hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlaydi. Olimaning fikricha, “Oiladagi tarbiyaviy muhit, ota-onalarning farzand tarbiyasiga bo'lgan munosabati va nazorat darajasi voyaga yetmagan shaxsning xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oiladagi e'tiborsizlik, nizolar va ma'naviy bo'shliq esa salbiy xulq-atvor shakllanishiga zamin yaratadi”².

Mazkur yondashuv bugungi tadqiqot natijalari bilan ham tasdiqlanadi. Biroq muallifning fikricha, zamonaviy davrda oilaviy nazorat tushunchasiga yangicha qarash zarur. Chunki hozirgi kunda voyaga yetmaganlarning katta qismi vaqtining asosiy qismini virtual makonda o'tkazmoqda. Natijada ota-onalarning nazorati nafaqat real hayotdagi xatti-harakatlarga, balki internet va ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatga ham qaratilishi lozim. Shuning uchun oilaviy profilaktika konsepsiyasiga “raqamli ota-onalik nazorati” instituti kiritilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi nazariyasini rivojlantirgan olimlardan biri professor **I. Ismailov** huquqbuzarliklarning oldini olishda davlat organlari va jamoatchilik hamkorligining muhimligini alohida ta'kidlaydi. Olimning fikricha, “Profilaktika faqat ichki ishlar organlarining vazifasi emas, balki butun jamiyatning umumiy mas'uliyati hisoblanadi. U profilaktika subyektlari faoliyatining o'zaro muvofiqlashtirilishi jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini oshirishini asoslab beradi”³.

Mazkur ilmiy qarash hozirgi davrda yanada dolzarblashib bormoqda. Chunki voyaga yetmaganlar bilan ishlashda maktab, mahalla, ichki ishlar organlari, yoshlar yetakchilari va psixologlarning alohida-alohida faoliyati yetarli natija bermaydi. Muallifning fikricha, Ismailovning hamkorlik konsepsiyasini zamonaviylashtirish maqsadida yagona elektron axborot almashinuvi platformasini yaratish lozim. Bu profilaktika subyektlari faoliyatini bir tizimga birlashtirish imkonini beradi.

Huquqiy madaniyat masalalarini chuqur tadqiq etgan professor **A.X. Saidov** huquqiy ong va huquqiy madaniyatning yuksalishi jamiyatda huquqbuzarliklarning kamayishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Olimning fikriga ko'ra, “Huquqiy bilim va huquqiy tafakkur shaxsning qonunga hurmat ruhida shakllanishining asosiy omili hisoblanadi”⁴.

Mazkur fikrning ahamiyati shundaki, voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olish faqat nazorat yoki jazolash orqali emas, balki huquqiy ongni shakllantirish orqali ham amalga oshiriladi. Biroq muallifning fikricha, bugungi kunda huquqiy targ'ibotning an'anaviy usullari yoshlar uchun yetarli darajada qiziqarli emas. Shu sababli huquqiy ta'limni mobil ilovalar, interaktiv platformalar, virtual simulyatsiyalar va gamifikatsiya elementlari orqali tashkil etish zarur.

Professor **Z.S. Zaripov** o'z ilmiy ishlarida voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining shakllanishida ijtimoiy muhit va tengdoshlar ta'siri muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi. Uning

² Abdurasulova Q.R. *Kriminologiya: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi muammolari.*
<https://scholar.google.com>

³ professor I. Ismailov

⁴ Saidov A.X. *Huquqiy ong va huquqiy madaniyat.*
<https://library.uz>

fikricha, “Salbiy ijtimoiy guruhlar ta’siriga tushib qolgan voyaga yetmaganlar huquqbuzarlik sodir etishga ko’proq moyil bo’ladi”⁵.

Muallif ushbu fikrni qo’llab-quvvatlagan holda, zamonaviy sharoitda tengdoshlar ta’siri nafaqat real muhitda, balki virtual jamoalarda ham shakllanayotganligini qayd etadi. Ayrim hollarda voyaga yetmaganlar turli anonim guruhlar, zararli internet hamjamiyatlari yoki noqonuniy kontent tarqatuvchi platformalar orqali salbiy ta’sir ostida qolmoqda. Shu sababli kriminologik tadqiqotlarda “virtual tengdoshlar ta’siri” tushunchasini ham alohida o’rganish zarur deb hisoblaymiz.

Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko’rsatadiki, o’zbekistonlik olimlar tomonidan voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining kriminologik, huquqiy va pedagogik jihatlarini yetarlicha o’rganilgan. Biroq tadqiqotlarning aksariyatida profilaktikaning an’anaviy shakllariga ustuvor ahamiyat berilgan. Raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt texnologiyalari, xavf guruhlarini avtomatik aniqlash tizimlari, elektron profilaktik monitoring va prognozlash mexanizmlariga oid ilmiy izlanishlar hali yetarli darajada shakllanmagan.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning asosiy farqli jihatini voyaga yetmaganlar o’rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishga doir mavjud nazariy qarashlarni zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg’unlashtirishga qaratilganligidadir. Tadqiqotda ilk bor “raqamli profilaktika ekotizimi”, “erta ogohlantirish indeksi”, “elektron profilaktik karta” va “virtual xavf monitoringi” kabi mexanizmlarni voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olish tizimiga integratsiya qilish zarurati ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Bu esa mavjud ilmiy qarashlarni yangi bosqichga olib chiqish va profilaktika faoliyatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Voyaga yetmaganlar o’rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisa bo’lganligi sababli tadqiqot davomida kompleks metodologik yondashuv qo’llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini kriminologik, sotsiologik, statistik, qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlil usullari tashkil etdi. Ushbu yondashuv voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining nafaqat oqibatlarini, balki uni yuzaga keltiruvchi sabab va sharoitlarni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida amaldagi profilaktika tizimi faoliyati ham o’rganildi. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, bugungi kunda voyaga yetmaganlar bilan ishlashda asosiy e’tibor huquqbuzarlik sodir etilgandan keyingi profilaktik choralarga qaratilmoqda. Profilaktika inspektorlari, ta’lim muassasalari va mahalla institutlari tomonidan muayyan ishlar amalga oshirilayotgan bo’lsa-da, ularning faoliyati ko’p hollarda huquqbuzarlik sodir etilganidan keyingi nazorat bilan cheklanib qolmoqda. Natijada huquqbuzarlik sodir etilishiga olib keluvchi omillarni erta aniqlash va bartaraf etish masalasi ikkinchi darajaga tushib qolmoqda.

O’rganishlar natijasida amaliyotdagi bir qator kamchiliklar aniqlandi. Birinchidan, profilaktika subyektlari faoliyati o’rtasida yetarli darajada integratsiya mavjud emas. Maktab, mahalla, ichki ishlar organlari va psixologik xizmatlar tomonidan to’plangan ma’lumotlar yagona tizimda jamlanmagan. Shu sababli xavf guruhidagi voyaga yetmaganlarni erta aniqlash qiyinlashmoqda.

Ikkinchidan, amaldagi profilaktika tizimida individual yondashuv yetarli darajada shakllanmagan. Ko’plab hollarda barcha voyaga yetmaganlarga bir xil profilaktik tadbirlar qo’llaniladi. Vaholanki, har bir voyaga yetmaganning oilaviy muhiti, psixologik holati, ijtimoiy sharoiti va huquqbuzarlikka moyillik darajasi bir-biridan farq qiladi.

⁵ Zaripov Z.S. *Kriminologiya asoslari*.
<https://elibrary.uz>

Uchinchidan, raqamli makonda yuzaga kelayotgan xavflar profilaktika tizimida to'liq hisobga olinmayapti. Tadqiqot davomida respondentlarning 40,6 foizi internet va ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'sirini asosiy omillardan biri sifatida baholagan bo'lsa-da, amaliyotda voyaga yetmaganlarning virtual faolligini o'rganish va xavflarni aniqlash bo'yicha alohida mexanizmlar mavjud emas.

To'rtinchidan, profilaktika faoliyatida psixologik diagnostika va prognozlash elementlari yetarli darajada qo'llanilmayapti. Maktab psixologlari faoliyati asosan hujjatlashtirish va umumiy suhbatlar bilan cheklanib qolmoqda. Natijada xavf guruhidagi voyaga yetmaganlarni aniqlash va ularga individual yordam ko'rsatish imkoniyatlari to'liq ishga solinmayapti.

Mazkur kamchiliklarni hisobga olgan holda tadqiqotda an'anaviy metodologiyadan farqli ravishda **proaktiv profilaktika konsepsiyasi** ishlab chiqildi. Ushbu konsepsiyaning asosiy mohiyati huquqbuzarlik sodir bo'lgandan keyin choralar ko'rish emas, balki uning sodir etilish ehtimolini oldindan aniqlash va xavf omillarini bartaraf etishdan iborat.

Tadqiqotning empirik bazasini Xorazm viloyatida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari tashkil etdi. So'rovda 1030 nafar respondent ishtirok etdi. Tadqiqot davomida yoshlar, ota-onalar, pedagoglar, profilaktika inspektorlari va mahalla faollarining fikrlari o'rganildi. Olingan ma'lumotlar statistik va qiyosiy tahlil usullari orqali umumlashtirildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi sifatida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishning **“4D modeli”** ishlab chiqildi. Mazkur model quyidagi bosqichlardan iborat:

Diagnostika – voyaga yetmaganning ijtimoiy, oilaviy va psixologik holatini aniqlash;

Deteksiya – huquqbuzarlikka olib keluvchi xavf omillarini erta aniqlash;

Digital monitoring – raqamli muhitdagi xavf va tahdidlarni monitoring qilish;

Development – voyaga yetmaganni ijtimoiy, ma'naviy va kasbiy rivojlantirish orqali xavfni bartaraf etish.

Muallifning fikricha, kelajakda voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olish tizimi “jazolashga yo'naltirilgan profilaktika” modelidan “xavfni boshqarishga asoslangan profilaktika” modeliga o'tishi lozim. Chunki zamonaviy kriminologiyada huquqbuzarlik sodir etgan shaxs bilan ishlashdan ko'ra, huquqbuzarlik sodir etishi mumkin bo'lgan shaxsni erta aniqlash va unga yordam berish samaraliroq natija beradi.

Shu bois tadqiqotda profilaktika faoliyatining yangi metodologik yo'nalishi sifatida **“raqamli profilaktika ekotizimi”** konsepsiyasi taklif qilinadi. Mazkur tizim maktab, mahalla, ichki ishlar organlari, ota-onalar va psixologlar faoliyatini yagona elektron platforma orqali birlashtirish imkonini beradi. Natijada voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha manzilli, tezkor va samarali choralarni amalga oshirish uchun mustahkam metodologik asos yaratiladi.

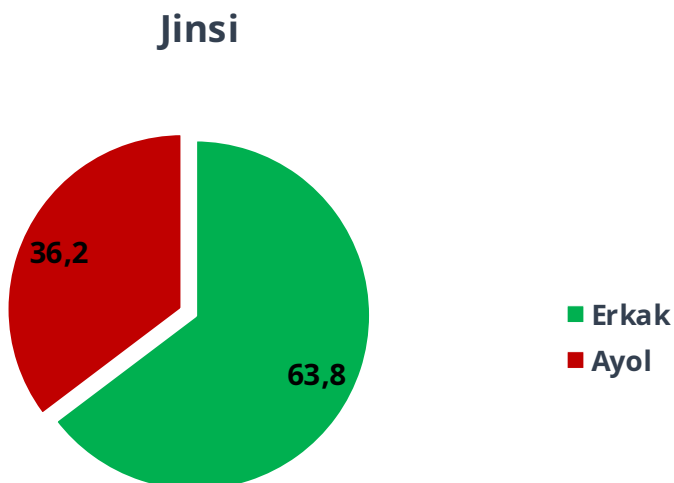
MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi bugungi kunda yangi yondashuvlarni talab qilayotganligini ko'rsatdi. Xorazm viloyatida 1030 nafar respondent ishtirokida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari huquqbuzarliklarning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va amaldagi profilaktika tizimining samaradorligini baholash imkonini berdi.

O'tkazilgan so'rovnomada **Xorazm viloyatidan jami 1 030 nafar** respondent qamrab olingan bo'lib, ularning **63,8 foizini** erkaklar (**657 nafar**), **36,2 foizini** esa ayollar (**373 nafar**) tashkil etgan (1-diagramma). Bunga qo'shimcha ravishda **281 nafar** soha mutaxassislari, “Mahalla yettiligi” va IIB xodimlari bilan chuqurlashtirilgan intervyular o'tkazildi.

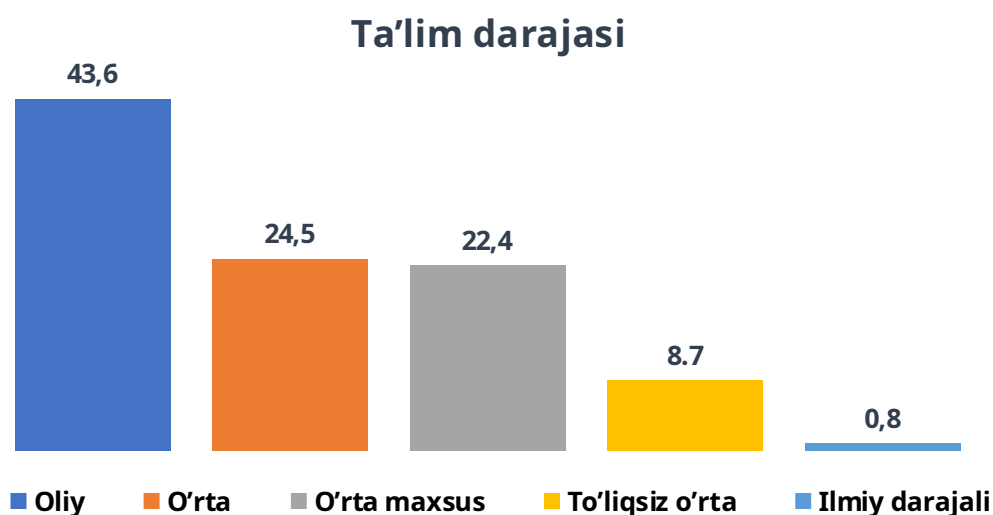
Shuningdek tadqiqotda ishtirok etgan 18–21 yoshli respondentlar **25,7 foizni** tashkil qilgan bo'lsa, ishtirokchilarning **beshdan bir qismini (20,8%)** 26–30 yoshli, **21,2 foizi** esa 14-17 yoshli, **18,9 foizi** 22-25 yoshli, **13,4 foizi** 31 yoshdan yuqori bo'lgan respondentlardan iborat (1-jadval).

1-diagramma

Respondentlarning **43,6 foizini** oliy ma'lumotli yoshlar (bakalavr, magistr) tashkil etsa, **24,5 foizini** o'rta ma'lumotlilar (11-sinfni tamomlagan), **22,4 foizini** o'rta maxsus (kollej, litsey va texnikumlarni tamomlagan), **8,7 foizini** to'liqsiz o'rta (7-11 sinf maktab o'quvchilari), **0,8 foizini** esa ilmiy darajaga (PhD, DSc va boshqalar) ega respondentlar tashkil etadi (2-diagramma).

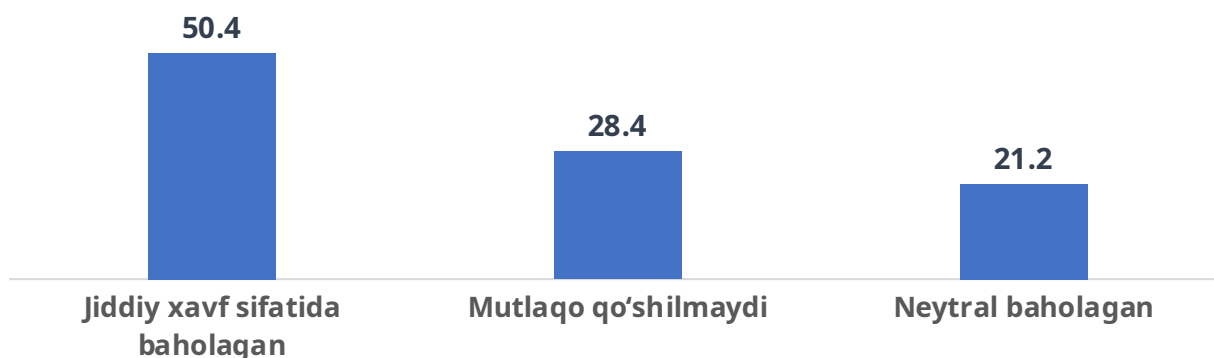
2-diagramma

Tadqiqot doirasida respondentlarning **“Yoshlar jinoyatchiligi – jamiyat uchun jiddiy muammo”** degan qarashga nisbatan munosabati o'rganilganda, ishtirokchilarning yarmidan ko'pi (50,4%) ushbu holatni jiddiy xavf sifatida baholab, fikrni to'liq qo'llab-quvvatlagan. Aksincha, so'rovnomada qatnashganlarning **28,4 foizi** mazkur fikrga mutlaqo qo'shilmasligini hamda buni birlamchi muammo deb bilmasligini qayd etgan. Qolgan **21,2 foiz** ishtirokchi esa masalaga neytral yondashib, o'rta pozitsiyani ma'qullagan (3-diagramma).

3-diagramma

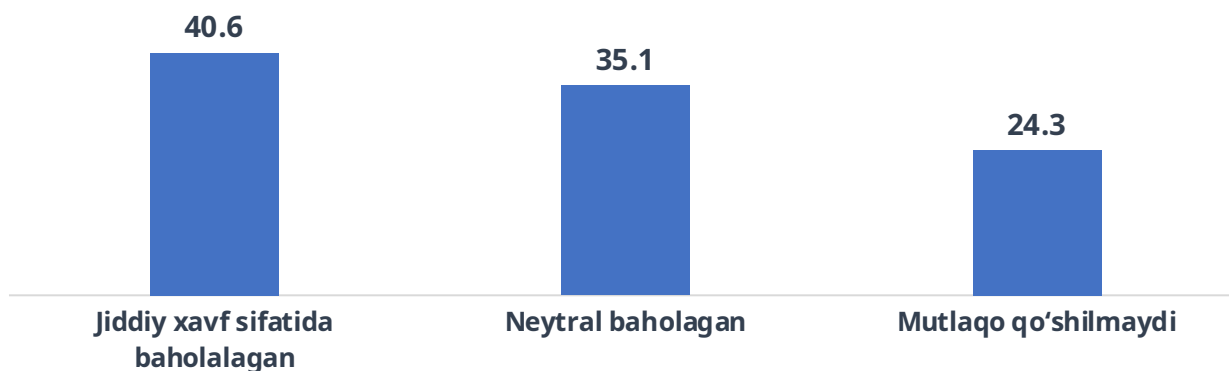
“Yoshlar jinoyatchiligi – jamiyat uchun jiddiy muammo” degan qarashga nisbatan respondentlarning munosabati

Tadqiqot doirasida respondentlarning **“Internet va ijtimoiy tarmoqlar jinoyatchilikka ta'sir qiladi”** degan qarashga nisbatan munosabati o'rganilganda, ishtirokchilarning **40,6 foizi** ushbu holatni jiddiy omil sifatida baholab, fikrni to'liq qo'llab-quvvatlagan. Aksincha, so'rovnomada qatnashganlarning **24,3 foizi** mazkur fikrga umuman qo'shilmasligini hamda buni asosiy sabab deb bilmasligini qayd etgan bo'lsa, qolgan **35,1 foiz** ishtirokchi masalaga neytral yondashib, o'rta pozitsiyani ma'qullagan (4-diagramma).

4-diagramma

“Internet va ijtimoiy tarmoqlar jinoyatchilikka ta'sir qiladi” degan qarashga nisbatan respondentlarning munosabati

Tadqiqot doirasida respondentlarning **“Jinoyatga ko'pincha iqtisodiy qiyinchiliklar sabab bo'ladi”** degan qarashga nisbatan munosabati o'rganilganda, ishtirokchilarning **deyarli uchdan bir qismi (32,4%)** ushbu holatni jiddiy omil sifatida baholab, fikrni to'liq qo'llab-quvvatlagan. Aksincha, so'rovnomada qatnashganlarning **28,6 foizi** mazkur fikrga umuman qo'shilmasligini hamda buni asosiy sabab deb bilmasligini qayd etgan. Qolgan **39 foiz** ishtirokchi esa masalaga neytral yondashib, o'rta pozitsiyani ma'qullagan.

5-diagramma

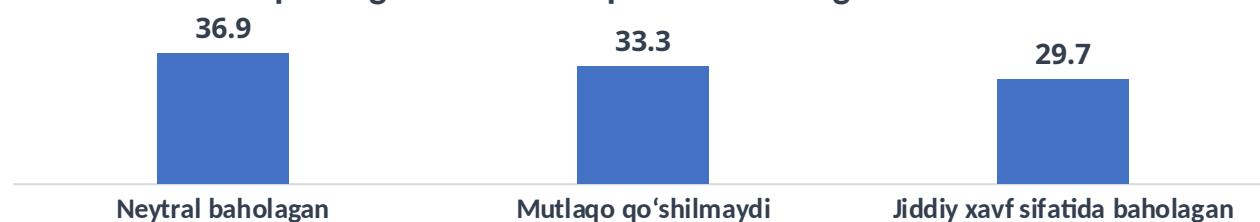
“Jinoyatga ko'pincha iqtisodiy qiyinchiliklar sabab bo'ladi” degan qarashga nisbatan respondentlarning munosabati

Tadqiqot doirasida respondentlarning **“Jinoyat sodir bo'lishiga tengdosh do'stlarning ta'siri katta”** degan qarashga nisbatan munosabati o'rganilganda, ishtirokchilarning deyarli uchdan bir qismi (29,7%) ushbu holatni jiddiy omil sifatida baholab, fikrni to'liq qo'llab-quvvatlagan. So'rovnoma qatnashganlarning **33,3 foizi** mazkur fikrga umuman qo'shilmasligini hamda buni asosiy sabab deb bilmasligini qayd etgan bo'lsa, qolgan **36,9 foiz** ishtirokchi masalaga neytral yondashib, o'rta pozitsiyani ma'qullagan.

6- diagramma

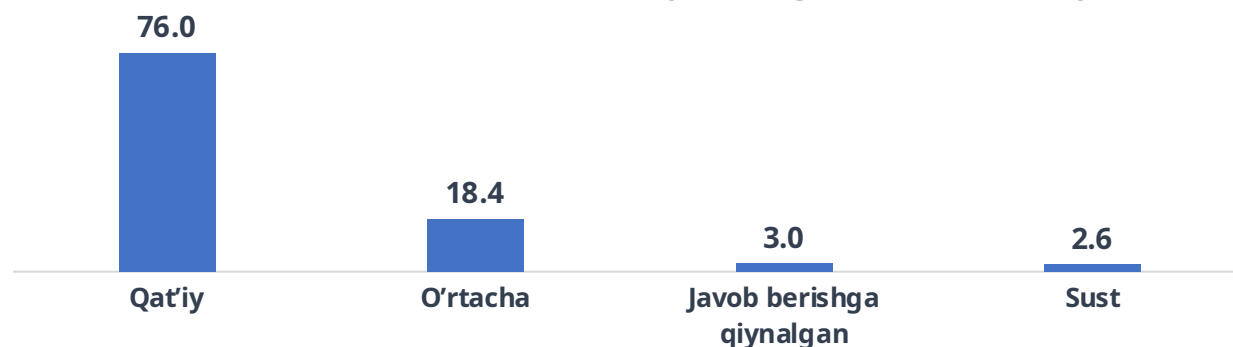
“Jinoyat sodir bo'lishiga tengdosh do'stlarning ta'siri katta” degan qarashga nisbatan respondentlarning munosabati

Ota-onalarning farzand tarbiyasidagi nazorat darajasi o'rganilganda, respondentlarning **76 foizi** oilada nazorat qat'iy o'rnatilganligini ta'kidlagan. Bu yuqori ko'rsatkich aksariyat oilalarda farzandlarning xatti-harakati, yurish-turishi va ijtimoiy aloqalari ustidan jiddiy e'tibor hamda kuchli mas'uliyat mavjudligidan dalolat beradi. Shuningdek, ishtirokchilarning **18,4 foizi ota-ona nazoratini o'rtacha** deb baholagan bo'lsa, **ota-ona nazorati sust** ekanligini bildirganlar **2,6 foizni**, ushbu savolga javob berishga qiynalganlar esa **3 foizni** tashkil etgan.

15-diagramma

Ota-onalar farzand tarbiyasidagi nazorat darajasi

So'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning 40,6 foizi internet va ijtimoiy tarmoqlarning nazoratsiz ta'sirini voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning asosiy

sabablaridan biri sifatida baholagan. Ushbu ko'rsatkich bugungi kunda raqamli makon yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanganligini va an'anaviy profilaktika choralarining o'zi yetarli emasligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'plab ota-onalar farzandlarining internetdagi faoliyati ustidan muntazam nazorat olib bormaydi, ta'lim muassasalarida esa kiberxavfsizlik va raqamli madaniyat masalalari yetarli darajada o'rgatilmaydi. Natijada voyaga yetmaganlar turli zararli axborotlar, noqonuniy guruhlar va salbiy g'oyalar ta'siriga tushib qolish xavfi ortmoqda.

Tadqiqot davomida respondentlarning muhim qismi oilaviy muhit va ota-onalar nazoratining sustligini ham asosiy omillardan biri sifatida qayd etdi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, huquqbuzarlik sodir etgan yoki xavf guruhiga kiruvchi voyaga yetmaganlarning aksariyatida oilaviy munosabatlarning zaifligi, tarbiyaviy nazoratning yetarli emasligi yoki ota-onalarning farzand bilan muloqot qilishga vaqt ajratmasligi kuzatiladi. Bu esa oilani profilaktika tizimining markaziy subyekti sifatida qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliyot tahlili davomida yana bir muhim muammo aniqlandi. Hozirgi kunda profilaktika ishlari ko'proq huquqbuzarlik sodir etilgandan keyin amalga oshiriladi. Profilaktika inspektorlari, maktab ma'muriyati va boshqa mutasaddi tashkilotlar tomonidan muayyan choralar ko'rilyotgan bo'lsa-da, ular asosan oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan. Vaholanki, zamonaviy kriminologiyada asosiy e'tibor xavfni oldindan aniqlash va huquqbuzarlik sodir bo'lishining oldini olishga qaratilishi kerak.

Tadqiqot natijalari profilaktika subyektlari faoliyatida axborot almashinuvi yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligini ham ko'rsatdi. Maktab, mahalla, ichki ishlar organlari, yoshlar yetakchilari va psixologlar turli ma'lumotlarga ega bo'lsalar-da, ushbu ma'lumotlar yagona tizimga birlashtirilmagan. Natijada ayrim xavf guruhidagi voyaga yetmaganlar e'tibordan chetda qolmoqda yoki ularga nisbatan profilaktik choralar kechikib qo'llanilmoqda.

Tadqiqot davomida maktab psixologlari faoliyati ham o'rganildi. Aniqlanishicha, aksariyat hollarda psixologlarning asosiy faoliyati hujjatlar yuritish va umumiy suhbatlar o'tkazish bilan cheklanib qolmoqda. Psixologik diagnostika, xavf guruhidagi o'quvchilarni prognozlash va individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish ishlari esa yetarli darajada tashkil etilmagan. Muallifning fikricha, profilaktika tizimida psixologik xizmatning o'rni sezilarli darajada kuchaytirilishi lozim.

O'rganilgan ma'lumotlar va respondentlarning fikrlari asosida voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar quyidagi guruhlariga ajratildi:

1. oilaviy omillar;
2. ijtimoiy-iqtisodiy omillar;
3. ta'lim va tarbiyaga oid omillar;
4. internet va ijtimoiy tarmoqlar bilan bog'liq omillar;
5. psixologik omillar;
6. bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish bilan bog'liq omillar.

Mazkur tasnif huquqbuzarliklarning oldini olishga kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Chunki birgina omilni bartaraf etish orqali muammoni to'liq hal etish mumkin emas.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri sifatida muallif tomonidan voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olishning **“Raqamli profilaktika modeli”** ishlab chiqildi. Ushbu modelning asosini maktab, mahalla, ichki ishlar organlari, ota-onalar va psixologlar faoliyatini yagona elektron platforma orqali bog'lash g'oyasi tashkil etadi. Mazkur platforma yordamida xavf

guruhidagi voyaga yetmaganlar haqidagi ma'lumotlarni tezkor almashish va profilaktik choralarni muvofiqlashtirish mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari asosida **“Elektron profilaktik karta”** tizimini joriy etish taklif etiladi. Ushbu tizimda voyaga yetmaganning ta'limdagi faolligi, davomat ko'rsatkichlari, oilaviy holati, psixologik xususiyatlari, ijtimoiy faolligi va profilaktik tadbirlardagi ishtiroki haqidagi ma'lumotlar jamlanadi. Bu esa huquqbuzarlikka moyillik darajasini erta aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning yana bir ilmiy natijasi sifatida **“Erta ogohlantirish indeksi”** konsepsiyasi ishlab chiqildi. Mazkur indeks orqali voyaga yetmaganning huquqbuzarlikka moyillik darajasi baholanadi va xavf ko'rsatkichi yuqori bo'lgan shaxslarga nisbatan individual profilaktik dasturlar qo'llaniladi. Muallifning fikricha, bu yondashuv huquqbuzarlik sodir etilganidan keyingi ta'sir choralariga nisbatan ancha samarali hisoblanadi.

Tadqiqot davomida ko'pchilik e'tibor bermayotgan yana bir muhim muammo aniqlandi. Bu — voyaga yetmaganlarning ijtimoiy yolg'izlashuvi masalasidir. Ayrim yoshlar oila, maktab va mahalla bilan yetarli darajada ijtimoiy aloqaga ega emasligi sababli turli salbiy guruhlar ta'siriga tushib qolmoqda. Amaldagi profilaktika tizimida ushbu omilga yetarlicha e'tibor qaratilmaydi. Muallifning fikricha, kelajakdagi profilaktika faoliyatida ijtimoiy yolg'izlashuv darajasini ham xavf indikatori sifatida baholash lozim.

Shuningdek, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish masalasi ham muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Shu munosabat bilan muallif tomonidan **“Jamiyat xizmatidagi yosh”** platformasini joriy etish taklif etiladi. Mazkur platforma orqali voyaga yetmaganlarni volontyorlik, ekologik loyihalar, sport, madaniy-ma'rifiy tadbirlar va jamoatchilik faoliyatiga keng jalb etish nazarda tutiladi. Bu esa yoshlarda jamiyat oldidagi mas'uliyat hissini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini zamonaviylashtirish zarurligini ko'rsatdi. Profilaktika faoliyatini raqamlashtirish, xavf guruhlarini erta aniqlash, oilaviy profilaktikani kuchaytirish, psixologik xizmatlar samaradorligini oshirish va yoshlarni ijtimoiy foydali faoliyatga keng jalb etish orqali ushbu sohadagi mavjud muammolarni sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Mazkur takliflar voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olishning yangi, proaktiv va innovatsion modelini shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi zamonaviy jamiyatning eng dolzarb ijtimoiy-huquqiy muammolaridan biri ekanligini ko'rsatdi. O'tkazilgan ilmiy tahlillar, normativ-huquqiy hujjatlar va Xorazm viloyatida 1030 nafar respondent ishtirokida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlar huquqbuzarligi ko'plab o'zaro bog'liq omillar ta'sirida shakllanishini tasdiqladi. Xususan, oilaviy muhitdagi muammolar, huquqiy tarbiyaning yetarli emasligi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning nazoratsiz ta'siri, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishdagi kamchiliklar hamda profilaktika subyektlari faoliyatidagi ayrim tizimli muammolar huquqbuzarliklarning yuzaga kelishiga bevosita ta'sir qilayotganligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida amaldagi profilaktika tizimining asosiy kamchiligi sifatida uning ko'proq huquqbuzarlik sodir etilgandan keyingi faoliyatga yo'naltirilganligi aniqlandi. Hozirgi mexanizmlar asosan sodir bo'lgan huquqbuzarlik oqibatlarini bartaraf etishga xizmat qilmoqda. Vaholanki, zamonaviy kriminologik yondashuvlar huquqbuzarliklarni keltirib chiqaruvchi

omillarni erta aniqlash va ularni bartaraf etish ancha samarali natija berishini ko'rsatmoqda. Shu sababli profilaktika tizimini “reaktiv profilaktika” modelidan “proaktiv profilaktika” modeliga o'tkazish zarur.

Tadqiqot natijalari internet va ijtimoiy tarmoqlarning voyaga yetmaganlar xulq-atvoriga tobora kuchli ta'sir ko'rsatayotganligini ham tasdiqladi. Respondentlarning 40,6 foizi aynan ushbu omilni huquqbuzarliklarning asosiy sabablaridan biri sifatida qayd etganligi raqamli makon bugungi kunda yangi kriminogen muhitga aylanib borayotganligini ko'rsatadi. Muallifning fikricha, kelajakda voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olish tizimida virtual makondagi xavflarni aniqlash va monitoring qilish alohida yo'nalish sifatida shakllantirilishi lozim.

Tadqiqot davomida amaliyotda yetarli e'tibor qaratilmayotgan yana bir muhim muammo – voyaga yetmaganlarning ijtimoiy yolg'izlashuvi omili aniqlandi. Ko'plab profilaktik dasturlar huquqbuzarlik sodir etgan shaxs bilan ishlashga qaratilgan bo'lsa-da, uning jamiyatdan begonalashuvi, o'z muammolarini hech kim bilan muhokama qila olmasligi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi kabi omillar chuqur o'rganilmayapti. Aslida esa aynan shu omillar ko'plab huquqbuzarliklarning yashirin sabablaridan biri hisoblanadi.

Muallifning fikricha, zamonaviy profilaktika tizimida voyaga yetmaganlarning huquqbuzarlikka moyilligini faqat sodir etilgan harakatlar orqali emas, balki ularning ijtimoiy holati, psixologik ahvoli, virtual faolligi va ijtimoiy moslashuv darajasi orqali ham baholash zarur. Bu esa profilaktika tizimida mutlaqo yangi yondashuvni shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, respublika miqyosida **“Voyaga yetmaganlarni erta ogohlantirish milliy tizimi”** joriy etilishi maqsadga muvofiq. Mazkur tizim maktablar, mahallalar, ichki ishlar organlari, psixologik xizmatlar va ota-onalar o'rtasida yagona axborot almashinuvini ta'minlashi lozim.

Ikkinchidan, har bir voyaga yetmagan uchun **“Elektron profilaktik karta”** shakllantirish zarur. Ushbu karta orqali voyaga yetmaganning ta'limdagi faolligi, davomat ko'rsatkichlari, oilaviy muhiti, psixologik holati va profilaktik tadbirlardagi ishtiroki monitoring qilinadi. Bu xavf guruhidagi shaxslarni erta aniqlash imkonini beradi.

Uchinchidan, amaldagi profilaktika tizimiga **“raqamli xavfsizlik profilaktikasi”** institutini kiritish lozim. Ushbu mexanizm voyaga yetmaganlarni internet va ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlardan himoya qilish, ularda media savodxonlik va kiberxavfsizlik ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilishi kerak.

To'rtinchidan, maktab psixologlari faoliyatini tubdan takomillashtirish zarur. Psixologlarning asosiy vazifasi hujjatlar yuritish emas, balki xavf guruhidagi voyaga yetmaganlarni aniqlash, psixologik diagnostika o'tkazish va individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishga qaratilishi lozim.

Beshinchidan, profilaktika inspektori, maktab direktori, sinf rahbari, psixolog va mahalla vakillaridan iborat **hududiy profilaktika guruhlari** faoliyatini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq. Bu profilaktika subyektlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi.

Oltinchidan, voyaga yetmaganlarning ijtimoiy yolg'izlashuv darajasini aniqlashga qaratilgan maxsus diagnostika tizimini ishlab chiqish zarur. Chunki ijtimoiy begonalashuv kelajakdagi huquqbuzarliklarning eng muhim indikatorlaridan biri hisoblanadi.

Yettinchidan, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish maqsadida **“Jamiyat xizmatidagi yosh”** platformasini joriy etish taklif etiladi. Ushbu platforma orqali voyaga yetmaganlarni volontyorlik, ekologik loyihalar, sport va madaniy-ma'rifiy tadbirlarga keng jalb qilish mumkin.

Sakkizinchidan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan foydalangan holda voyaga yetmaganlar o'rtasidagi xavf guruhlari prognoz qiluvchi tahliliy tizimlarni yaratish lozim. Bu profilaktika faoliyatini aniq, manzilli va samarali tashkil etish imkonini beradi.

To'qqizinchidan, umumta'lim maktablarida “Huquqiy madaniyat va raqamli xavfsizlik” fanini bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq. Ushbu fan yoshlarning huquqiy ongini shakllantirish bilan birga ularni virtual makondagi xavflardan himoya qilishga xizmat qiladi.

O'ninchidan, voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olishga oid davlat dasturlarini baholashda faqat statistik ko'rsatkichlardan emas, balki yoshlarning huquqiy madaniyati, ijtimoiy moslashuvi va psixologik barqarorligi kabi sifat ko'rsatkichlaridan ham foydalanish lozim.

Xulosa qilib aytganda, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish uchun an'anaviy profilaktika mexanizmlarini zamonaviy raqamli texnologiyalar, psixologik diagnostika, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va erta ogohlantirish tizimlari bilan uyg'unlashtirish zarur. Faqat shundagina huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha samarali, barqaror va zamonaviy modelni shakllantirish mumkin bo'ladi. Mazkur tadqiqotda ilgari surilgan takliflar ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar va amaliy faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. <https://lex.uz/docs/-111453>
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. <https://lex.uz/docs/-111460>
4. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. <https://lex.uz/docs/-97664>
5. “Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida”gi Qonun (O'RQ–263).
<https://lex.uz/docs/-1726194>
6. “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida”gi Qonun (O'RQ–139).
<https://lex.uz/docs/-1445989>
7. “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonun (O'RQ–406).
<https://lex.uz/docs/-3026246>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi (2022–2026)”.
<https://lex.uz/docs/-5841063>
9. Voyaga yetmaganlar bilan ishlash va profilaktikaga oid Vazirlar Mahkamasi hamda IIV qarorlari.
<https://lex.uz>
10. Rustamboyev M.X. *Jinoyat huquqi (Umumiy va Maxsus qism)*. <https://scholar.google.com> (qidiruv orqali)
11. Abdurasulova Q.R. *Kriminologiya: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi muammolari*.
<https://scholar.google.com>
12. Saidov A.X. *Huquqiy ong va huquqiy madaniyat*. <https://library.uz>
13. Zaripov Z.S. *Kriminologiya asoslari*. <https://elibrary.uz>
14. Merton R.K. *Social Structure and Anomie* (1938). <https://www.jstor.org/stable/2084686>

15. Hirschi T. *Causes of Delinquency* (1969). <https://www.ucpress.edu/book/causes-of-delinquency>
16. Farrington D.P. *Childhood Risk Factors and Prevention*. <https://academic.oup.com>
17. UNODC. *Juvenile Justice Handbook*. <https://www.unodc.org>
18. UNICEF. *Juvenile Justice Reports*. <https://www.unicef.org>
19. Livingstone S. *Children and the Internet: Risks and Opportunities*. <https://www.lse.ac.uk>
20. OECD. *Youth and Digital Risks* (2021). <https://www.oecd.org>